

Maciej Wdowicki

Pół wieku pieszych wędrowek w Bydgoszczy

Korzenie zorganizowanej turystyki pieszej w Bydgoszczy sięgają okresu międzywojennego. W owych latach wędrowano w ramach Oddziału Bydgoskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, który już w 1921 r. wydał „Ilustrowany Przewodnik po Bydgoszczy” autorstwa Stanisława Łabędzińskiego z pierwszym polskim planem miasta i mapką dalszych okolic¹. Turyści przybywający do miasta nad Brdą mogli zanoć w schronisku PTK przy Nowym Rynku 1, później przy ul. Zygmunta Augusta².

Lata powojenne

W kwietniu 1946 r. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Bydgoszczy re-aktywowało przerwana wojną działalność. Prezesem oddziału pozostał nadal Czesław Nieduszyński. 4 marca 1951 r. odbył się Walny Zjazd Delegatów, który powołał Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze³. Bydgoszcz, jako miasto wojewódzkie, stała się siedzibą Zarządu Okręgu PTTK, w skład którego weszli dotychczasowi działacze oddziału PTK skupieni wokół swego prezesa. Im to bydgoszczanie zawdzięczają kontynuowanie dawnych idei krajoznawczych towarzystwa. Rok później władze okręgu zaczęły powoływać poszczególne komisje turystyki kwalifikowanej. Jako pierwsza powstała Okręgowa Komisja Turystyki Pieszej pod przewodnictwem Wojciecha Rzeźniackiego, autora nowego przewodnika „Bydgoszcz i okolice” (1952)⁴.

W sierpniu 1953 r. – „Kopernikowskiego” OKTP zorganizowała Pierwszy Okręgowy Rajd Pieszy do Torunia. Z inicjatywy Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK odbył się też Pierwszy Ogólnopolski Turystyczny Rajd Pieszy na Mazurach. W rajdzie, w którym udział wzięło 864 uczestników – Bydgoszcz reprezentowało 60 turystów⁵.

Tworząc sieć komórek terenowych turystyki pieszej, KTP ZG powołała grupę aktywu stanowiącą podstawową kadrę instruktorską dla turystyki pieszej, zwaną do dziś Przodownikami Turystyki Pieszej. Kadra była niezbędna także do weryfikowania odznak turystyki pieszej, zawierających w sobie elementy współzawodnictwa. Pierwszym przodownikiem z województwa bydgoskiego z numerem 157 został urodzony w Bydgoszczy Julian Rydzkowski, założyciel sekcji pieszej w Chojnicach.

Po śmierci W. Rzeźniackiego w 1954 r. komisją okręgową kierował Zygmunt Malicki. Przez kolejne kadencje funkcje przewodniczących OKTP sprawowali: Lucjan Sawicki (1955–1956), Janusz Umiński (1956–1960), Aleksandra Flicińska (1960–1962) i powtórnie przez pół roku J. Umiński, który 10 lipca 1962 r. funkcję tę przekazał Maciejowi Wdowickiemu, aż na prawie 30 lat⁶. Obok organizacji imprez i weryfikacji odznak, do zadań komisji należało wytyczanie w terenie tras turystycznych. Pierwszym był szlak „Brdy”, poprowadzony w 1954 r. na długości 28 km z Bydgoszczy do Koronowa, a drugim, rok później – „Relaks” o długości 17 km nad Jezioro Jezuickie⁷.

Piętaszki

Powstanie pierwszych sekcji turystyki pieszej w oddziałach PTTK datowane jest na rok 1953. Przewodniczącym sekcji Oddziału Miejskiego w Bydgoszczy został Władysław Frąckowiak⁸, który 26 kwietnia 1953 r. poprowadził pierwszą wycieczkę z osiedla Leśnego do Fordonu. Wydarzenie to pozostało „na zawsze” w pamięci bydgoskich piechurów. Trasa ta powtarzana jest co pięć lat.

17 stycznia 1957 r. bydgoska sekcja piesza przekształciła się w Koło Terenowe nr 8 Turystyki Pieszej. Prezesem 28 grupy założycieli została Krystyna Rzepecka⁹. Początkowo uczestnikami krótkich wędrówek w okolicy Bydgoszczy były kilkunastoosobowe grupy członków i sympatyków koła.

Wraz z objęciem nowych kręgów osób postanowiono zorganizować pierwszy dwudniowy zlot do Tlenia, którego główną atrakcją był nocny rajd wokół jeziora Wierzchy, a spanie na sianie – raczej koniecznością. Kolejne zloty wykształciły pewne tradycje: uczestnicy otrzymywali opisy tras, pamiątkowe potwierdzenie udziału, okolicznościowe plakietki lub znaczki, a zespoły – proporczyki. Zloty do Tlenia weszły na stałe do kalendarza

impresz oddziału i odbywają się nadal w każdą pierwszą sobotę i niedzielę czerwca. Dzisiaj turyści wędrują trasami znakowanymi i śpią w stanicach wodnej PTTK „Lucyna”.

Po dwóch latach prezesem koła został Paweł Ciesielczuk. Za jego kadencji, 2 kwietnia 1958 r., koło nr 8 przemianowano na Klub Turystów Pieszych „Piętaszki” im. Czesława Nieduszyńskiego. Kolejnym prezesem klubu wybrano długoletniego działacza harcerskiego Zdzisława Zyglera-Zagłobę, po którym w 1967 r. pałeczkę szefa „Piętaszków” przejął na lat 16 Tadeusz Dolczewski, a Zdzisława jednogłośnie wybrano prezesem honorowym. Bez prowadzonego przez niego ogniska nie odbyłyby się żaden ogólnopolski zlot.

Talk

Wiosną 1958 r. przy OKTP powołano Zespół Przewodników Turystyki Pieszej, który w skali kraju stał się jednostką eksperymentalną w zakresie szkolenia aktywu¹⁰. Od 15 września zespół realizował swoje zadania pod zmienioną nazwą: Klub Włóczęgów Pieszych „Talk”. Radę Klubu tworzyli: pierwszy włóczęga Bogusław Jeneralski, drugim był Lucjan Sawicki i trzecim Maciej Wdowicki. „Talk” oddziaływał na społeczeństwo poprzez organizowanie, ogłaszanych w prasie, wycieczek niedzielnych. Głównym terenem penetracji była Krajna. Z upływem czasu wędrówki przeniosły się na Kaszuby. Bazą stały się leśniczówki, gdzie podczas świąt spotykano się z członkami Klubu Turystów Pieszych „Bąbelki” z Gdańska. Oba zespoły tworzyły nieodłączny duet turystyczny, całymi rodzinami wędrując po Karkonoszach i węgierskich górach Metsek.

W 1963 r. entuzjaści turystyki założyli pierwszy w województwie zakładowy oddział PTTK przy Zakładach Radiowych „Eltra”, a M. Wdowicki powołał do życia Klub Turystów Pieszych „Talk”. Przejął on tradycje Klubu Włóczęgów Pieszych i skupił wokół siebie czołową kadrę programową OKTP. Wkrótce liczba członków przekroczyła 100. Przez klub przewinęło się kilkuset pracowników i członków ich rodzin. Drugim prezesem klubu został Tadeusz Dembski (1964–1966), po nim Tadeusz Buczkowski (1966–1969), zwycięzca konkursu krajoznawczego „na raty”¹¹. Ostatecznie, w 1969 r. pałeczkę prezesa przejął dożyłotnio Franciszek Piontek – legenda turystów pieszych „Eltry”. Klub Franka zajmował czołowe miejsca

w ogólnokrajowym współzawodnictwie międzyklubowym. Mógł poszczycić się wieloma ciekawymi inicjatywami, do których należały: sejmiki regionalne, przeglądy przeźroczy, wystawy, projekcje filmów krajoznawczych, szkolenia wojewódzkie przodowników i wycieczki pieszo-kajakowe. Członkowie klubu byli autorami wielu artykułów w Gazecie Zakładowej „Eltra” i udzielali wywiadów w Studium Radiowym „Eltra”. Ich dziełem jest wytyczenie w terenie kilkudziesięciu kilometrów szlaków pieszych, z własnej inicjatywy i na zlecenie Zarządu Wojewódzkiego PTTK. Do kalendarza spotkań pieszych Bydgoszczy trafiły na stałe popularne w środowisku młodzieży szkolnej „rajdy na raty” oraz imprezy tematyczne, takie jak: „Szlakami Wyzwolenia” i wędrówki wzdłuż Brdy. Działalność ta owocowała powstaniem kilku nowych jednostek organizacyjnych oddziału. Jedną z nich był Młodzieżowy Klub Turystów Pieszych „Błędni” – popularnie nazywany „o’Błędne” Eugenii Piotrowskiej, skupiający same dziewczyny z wydziału montażu podzespółów radiowych, a drugą – Klub Krajoznawczy „Komputerki” przy Zakładach Elektronicznej Techniki Obliczeniowej¹².

Turystyka masowa

Dowodem uznania dobrej pracy bydgoskiego środowiska przodowników było powierzenie Okręgowej Komisji TP zorganizowania VII Ogólnopolskiego Rajdu Pieszego. 3-16 sierpnia 1959 r. 395 turystów, niemal ze wszystkich regionów kraju, wędrowało na 14 trasach Borów Tucholskich nad jezioro Ostrowite koło Czerska. 45-osobowym zespołem organizatorów kierowała Aleksandra Flicińska-Borowicz, a uczestnicy Rajdu codziennie otrzymywali gazetkę rajdową „Dwa Grzybki”¹³.

Po pięciu latach bydgoska OKTP była organizatorem innej imprezy masowej, której uczestnicy także otrzymali do rąk „Dwa Grzybki”¹⁴. Był nią rajd pieszy do Józefowa w ramach Ogólnopolskiego Zlotu Turystów „Mogilno’64”. Na ośmiu trasach wędrowało 1095 turystów z całego kraju, a wiejskie biblioteki szkolne pogranicza wielkopolsko-kujawskiego otrzymały książki przywiezione przez turystów.

W dniach od 18 do 22 lipca 1965 r. na XIII Ogólnopolski Rajd Pieszy w ramach Centralnego Zlotu Turystów „Śladami Polski Piastowskiej” do Kruszwicy przybyło 1280 piechurów. Patronat nad zlotem objęła Centralna

Rada Związków Zawodowych – taka była wtedy moda. W kadrze przodowników bydgoskich pojawiło się wówczas nazwisko Krystyny Romeyko-Bacciarelli, autorki informatora o najciekawszych miejscach na trasach Złotu. Należała odtąd do grona aktywniejszych członków komisji okręgowej, powierzono jej sprawy szlaków znakowanych.

Kolejny „gigant”: Centralny Rajd Pieszy Szlakami Rodła „Krajna’87” – w 50 rocznicę powstania Związku Polaków w Niemczech – odbył się pod patronatem Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego. W dniach 29–30 maja przodownicy pod kierunkiem Franciszka Piontka prowadzili turystów najciekawszymi trasami Pojezierza Krajeńskiego¹⁵. W celu umożliwienia odjazdu turystów do wszystkich niemal zakątków kraju uruchomiono specjalny pociąg. Wydano drukiem szlaki piesze na Krajnie oraz gazetkę złotową „Dwa Grzybki”, pod redakcją Piotra Berłowskiego.

Do liczących się w latach 60. imprez należały też zloty do Lędyczka (1962), Więcborka (1963), Jankowa (1969) i na 600-lecie miasta do Koronowa, w których udział turystów pieszych wynosił od 50 do 65%, i zawsze był wyższy od wskaźnika krajowego. Imprezy bydgoskie propagowano z rocznym wyprzedzeniem, wysyłając do potencjalnych uczestników rajdów wstępną informację wraz z życzeniami na Święta Bożego Narodzenia. Rozwieszano też ulotki w tramwajach, a w dni poprzedzające zlot nagłaśniano je w prasie, radiu, bydgoskich tramwajach i przez megafony w miejscowości zlotowej.

Komisja Okręgowa

W latach 60. działalność Okręgowej Komisji Turystyki Pieszej w Bydgoszczy przebiegała w ścisłej współpracy z Wojciechem Zajchowskim z Elbląga, który 31 grudnia 1962 r., podczas „złazo-balu sylwestrowego” w Piławkach na Warmii, został przewodniczącym Rady Aktywizacji Turystyki Pieszej Ziem Północnych¹⁶. W ramach Rady odbył się m.in. wysoko kwalifikowany rajd pieszy po Suwalszczyźnie, w którym uczestniczyło pięciu bydgoskich przodowników (1965).

W listopadzie 1963 r. zorganizowano Pierwszy Okręgowy Zlot Przodowników Turystyki Pieszej. Rok później rozpoczęto wydawanie biuletynu informacyjnego OKTP w Bydgoszczy o nazwie „Śladami Trampa”, pod redakcją M. Wdowickiego¹⁷. „Tramp” pełnił rolę łącznika między komisją

okręgową i jednostkami uprawiającymi turystykę pieszą w oddziałach. Zawierał dane statystyczne „dla potomnych”, obrazujące udział turystyki pieszej na tle kwalifikowanej oraz informacje o wydarzeniach, imprezach, spotkaniach i życiu klubowym. Jego istnienie przerwało wprowadzenie stanu wojennego. W ciągu 18 lat ukazało się 60 numerów, które stanowią dziś cenne źródło do badań naukowych dziejów turystyki pieszej w województwie¹⁸.

W latach 80., wbrew ograniczeniu przeprowadzania wielu inicjatyw, a często na przekór temu, nie zaniechano emisji materiałów krajoznawczych. Zespołowi Jarosława Wenderlicha (pod pseudonimem Urszula Sierzputowska) udało się wydać sześć numerów Informatora Krajoznawczego „Trakt”¹⁹. Kiedy cenzura zakazała drukowania periodyku, Andrzej Bogucki zaopatrywał piechurów w materiały okolicznościowe. Modne stały się sejmiki patriotyczne popularyzujące rocznice historyczne. Ukazały się m.in. broszury o: ks. Stanisławie Sychowskim (Śliwice), ks. Józefie Wryczy (Tuchola), gen. Józefie Wybickim (Będomin) i gen. Henryku Dąbrowskim (Poznań). Na sesję w 125-lecie powstania styczniowego na Kujawach, towarzyszącej odsłonięciu obelisku w Trzemesznie (1988), przygotowano i wydano drukiem specjalne opracowanie²⁰.

Bydgoska OKTP dużą wagę przywiązywała do spotkań z kadrą przodowników oddziałowych komisji i klubów turystyki pieszej. Program każdego z nich wzbogacano o elementy poznawcze, odbywało się zawsze w innym regionie, także poza województwem. Z biegiem lat stały się one spotkaniami rodzinnymi kadry programowej PTTK. Pierwsze zorganizowano w Białym Zagłębiu (1964), drugie odbyło się w Wielu na Kaszubach (1965), a kolejne trasą poetów Młodej Polski, w szkole Jana Kasprowicza na inowrocławskim Szymborzu (1966), gdzie strofy kujawskiego poety recytował Z. Zyglar-Zagłoba, nowo mianowany Honorowy Przodownik Turystyki Pieszej²¹.

OKTP współpracowała z podobnymi komisjami okręgowymi w Poznaniu i Gdańsku oraz z innymi organizacjami. Nawiązano kontakt z instytucjami spoza towarzystwa, by wspólnie realizować zadania pod hasłem „tropami historii”. Na zlecenie okręgowej komisji, członkowie KTP „Talk”, wraz z Haliną Calińską-Śmierchalską z Inspektoratu Oświaty Urzędu Miejskiego w Bydgoszczy, organizowali wielodniowe imprezy dla uczniów bydgoskich szkół pn. „Szlakami Wyzwolenia”. Tematem zajęć w styczniu 1969 r. było: 50-lecie powstania wielkopolskiego. Przez kilka tygodni młodzież

odwiedzała muzea, wędrowała z kompasem po okolicy i współzawodniczyła w konkursie wiedzy²².

Kiedy Komisja Turystyki Pieszej ZG PTTK wprowadziła współzawodnictwo między komisjami i klubami, bydgoski okręg od początku lokował się w czołówce najlepszych w kraju. Pierwsze wyróżnienia przypadły klubom „Piętaszki” i „Talk” (1964), później także wielokrotnie były wysoko notowane. Oba otrzymały Honorowe Złote Odznaki PTTK.

Zmiany administracyjne kraju w 1975 r. pociągnęły za sobą reorganizację struktur PTTK. W miejsce okręgowych komisji powołano Wojewódzkie Komisje Turystyki Pieszej. Przewodniczącym WKTP w Bydgoszczy został M. Wdowicki, który opracował indeks „Szlaków Pomorza Południowego” (z podziałem na trzy nowe województwa: bydgoskie, toruńskie i wrocławskie)²³. Kolejne zloty przodowników odbywano dwa razy w roku, jako wojewódzkie i regionalne, z udziałem piechurów z województwa toruńskiego, pilskiego i konińskiego.

W 1984 r. bydgoskiej WKTP powierzono zorganizowanie w Więcborku XXVII Ogólnopolskiego Zlotu Przodowników Turystyki Pieszej, a jego uczestnicy otrzymali publikację M. Wdowickiego „Bydgoskie Szlaki Piesze – Więcbork”²⁴.

W składzie władz Komisji Turystyki Pieszej ZG PTTK byli członkowie bydgoskiej wojewódzkiej komisji: J. Umiński w latach 1958–1965 (w prezydium 1960–1962) oraz M. Wdowicki w latach 1962–1972²⁵.

Praca w klubach

Okręgowa Komisja mogła poszczycić się zdobyciem pierwszego miejsca we współzawodnictwie krajowym. Nie przyszło jej to łatwo. Miała bowiem na koncie powołanie szeregu nowych jednostek organizacyjnych PTTK, parających się turystyką pieszą.

Pierwszy zakładowy Klub Turystyki Pieszej „Powsinogi” w Bydgoszczy założono 18 lutego 1959 r. przy Centralnym Biurze Rozrachunków Zagranicznych PKP. Prezesem wybrano Huberta Johima, który po trzech latach przekazał przewodnictwo Bogdanowi Kalinowskiemu, który pełnił tę funkcję do końca istnienia klubu. W kronice „Powsinóg” z 1969 r. zanotowano, że w roku jubileuszu 10-lecia klubu, w CBRZ działało ośmiu przodowników, którzy z rodzinami wędrowali na Podkarpaciu, prowadzili

trasy piesze po Wale Pomorskim, spotykali się na ośmiu wieczornicach, uczyli się hiszpańskiego, zorganizowali dwa konkursy krajoznawcze, a Leszek Łęgowski opiekował się gablotką²⁶.

W latach 60. kołami zakładowymi PTTK uprawiającymi turystykę pieszą w mieście nad Brdą były jeszcze: „**Puchatki**” Zdzisława Masieraka przy Urzędzie Miejskim, „**Buty**” Eugeniusza Zarębskiego przy Biurze Urządzeń Techniki Jądrowej i „**Teletramp**” Eugeniusza Andrycha w Kolejowych Zakładach Łączności. Z czasem Z. Masierak przekazał przewodnictwo Edmundowi Mikołajczykowi, by w nowym miejscu pracy, Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Energetyki Ciepłej, założyć koło „**Dzięcielinki**”. Natomiast z grupy przodowników bydgoskich E. Andrych utworzył Kwalifikowany Klub Turystów Pieszyc „**Ostry**”²⁷. Jego członkowie tradycyjnie wędrowali pieszo z Koronowa do stancy w Sokole Kuźnicy, by w kufajkach, przy świecach, w mroźną noc, witać nowy rok.

19 grudnia 1972 r. Emil Kubiak powołał do życia koło PTTK „**Szpaki**” przy Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego w Bydgoszczy. Jego specjalnością były imprezy historyczne. Na każdą z nich prezes przygotowywał okolicznościową pieczętkę, znaczek lub plakietkę metalową. Swe autorskie trofea wystawiał na ogólnopolskich zlotach przodowników i zdobywał za nie pierwsze miejsca. Ostatnim prezesem „**Szpaków**” był fotografik Adam Wojakowski, który ściśle współpracował z kołem „**Włóczykijów**” przy Zakładach Odzieżowych „**Modus**” Józefa Wirkusa²⁸.

Inny kolejarz, Jerzy Penkowski z „**Piętaszków**”, założył przy Locomotywni Bydgoszcz Wschód koło PTTK „**Elektrowóz**”, które w 1975 r. zapoczątkowało przeprowadzanie marszy z kompasem: „**Jesień z azymutem**” i „**Zima z azymutem**”²⁹. Drugą jednostką organizacyjną PTTK popularyzującą turystykę pieszą z kompasem był Harcerski Klub Turystów Pieszyc „**Światowid**” przy Komendzie Hufca założony przez harcmistrza Jerzego Romana³⁰. Pierwsze w województwie „imprezy na orientacje” przeprowadzono na początku lat 60. w okolicy Koronowa i Pakości. Do czasu powołania samodzielnej komisji „imprez na orientacje” dziedzina ta należała do podkomisji przy OKTP, opiekę nad którą sprawowała sekretarz komisji, Eugenia Karaś³¹.

13 kwietnia 1976 r. Zbigniew Galiński zorganizował na Bartodziejach w Bydgoszczy Osiedlowy Klub Turystyczny „**Wszędołazy**”, który jedną z piwnic przy ul. Bartosza Głowackiego urządził na własny lokal klubo-

wy. Należał do aktywniejszych w mieście, organizował letnie i zimowe obozy wędrownie i imprezę „Z wiosną na ty na Bartodziejach”³².

Członkowie bydgoskich klubów wytyczyli na terenie województwa kilkakaset kilometrów szlaków. Świadczą o tym ich nazwy autorskie: „Wszędołazów”, KTP „Talk”, „Komputerków” i „Akademicki”³³.

Kolejną dziedziną, do której przywiązywano dużą wagę, było szkolenie kadry programowej. W Międzynarodowym Roku Turystyki 1967 liczba osób z uprawnieniami przodownika turystyki pieszej wzrosła do 47, co pozwoliło na utworzenie przez KTP ZG PTTK dwóch referatów weryfikacji odznak w Bydgoszczy: przy Oddziale Miejskim i zakładowym „Eltra”.

Z czasem przygotowano trzeci referat weryfikacji odznak w Oddziale Zakładowym „Zachem”. Powierzono go 4-osobowemu zespołowi przodowników, którym kierował Roman Grzegorz³⁴. W latach 70. liczba przodowników w „Zachemie” wzrosła do 11, utworzono komisję oddziałową, włączającą się do wytyczania tras pieszych w Borach Tucholskich. Do jej tradycyjnych imprez należały zloty turystyczne do Tuczna na Pojezierzu Wałeckim.

Turystyka młodzieżowa

Dzięki wzrostowi zainteresowania zdobywaniem odznak turystyki pieszej wśród młodzieży szkolnej – 70–80% uczestników rajdów pieszych stanowiła młodzież – Oddział Miejski w Bydgoszczy w dość krótkim czasie „dorobił się” drugiego, poza oddziałową komisją turystyki pieszej, 17-osobowego zespołu przodowników przy Klubie Nauczycielskim „Belftur”, uprawnionego do przyznawania odznak. W tym czasie wprowadzono odznakę pn. „Siedmiomilowe buty” dla dzieci poniżej lat 10. Kierowany przez Józefa Michalika³⁵ klub zorganizował kilkadziesiąt wycieczek dla grona pedagogicznego, obdarowanego każdorazowo bogatym materiałem krajoznawczym. Drugą jednostką organizacyjną w środowisku nauczycielskim Bydgoszczy było koło pracowników oświaty i wychowania „Twał”, którego pierwszym prezesem w 1982 r. wybrano Barbarę Waszak. Członkowie obu kół nie tylko wędrowali w dni świąteczne we własnym gronie, ale prowadzili swoich wychowanków na imprezy oddziału i organizowali obozy wędrownie. Wiceprezes Zarządu Wojewódzkiego Piotr Berłowski zapoczątkował wydawanie biuletynu „Vademecum Nauczyciela”. W mieście nad Brdą działały też dwa kluby akademickie: „Włóczągów” Ryszarda

Korbańskiego przy Wyższej Szkole Inżynierskiej i „Dreptaczy” przy Wyższej Szkole Pedagogicznej³⁶.

Członkowie klubów bydgoskich uczestniczyli w Ogólnopolskich Sympozjach Przedstawicieli Klubów Turystyki Pieszej. W październiku 1987 r. spotkanie jedenaste powierzono bydgoskiemu kołu „Twat”. Brali w nim udział reprezentanci z 26 klubów z całej Polski³⁷.

Bydgoskie inicjatywy krajoznawcze

Tradycją stało się łączenie zlotów okręgowych przodowników z regionalnymi sejmikami krajoznawczymi. Imprezy te miały charakter towarzyskich spotkań rodzinnych i na ogół odbywały się w dworach i pałacach. W 1967 r. Zygmunt Kwiatkowski witał uczestników spotkania bydgoskich piechurów w murach zamku w Golubiu-Dobrzyniu, gdzie Bogdan Jakubiak wcielił się w postać Zygmunta III Wazy. Innym razem goszczono w pałacu Anny Wazówny w Brodnicy (1971) i zamku książąt pomorskich w Bytowie (1985). Radzono także w pałacach: Mielżyńskich w Poznaniu, Skórzewskich w Margońskiej Wsi, Janta-Połączyńskich w Małej Komorzy i Komierowskich w Komierowie. Kiedy indziej nocowano na materacach w salach gimnastycznych (Licheń, Pyzdry, Śliwice) i w namiotach (Grzybek, 1972)³⁸.

W 1971 r. bydgoscy piechurzy uczcili pamięć Leona Wyczółkowskiego, organizując Rajd „Szlakami Wyczółkowskiego” do dworku malarza w Gościeradzu. Później wytyczyli szlaki piesze do miejsc upamiętnionych na jego obrazach. 15 czerwca 1972 r. w hali „Astorii” podsumowano rajd na raty na terenie Puszczy Bydgoskiej pod nazwą „Spotkanie z Leśniczymi”, a wyróżnione zespoły i leśnicy otrzymali okolicznościowe patery autorstwa Albiny Masierak³⁹.

Członkowie OKTP współpracowali z Radą Główną Zrzeszenia Sportowego „Start”, dla której we wrześniu 1971 r. przeprowadzili w Borach Tucholskich międzynarodowe „Biegi na orientację”⁴⁰. Popularyzowali też turystykę pieszą w środowisku wiejskim w Wojewódzkim Zrzeszeniu „Ludowe Zespoły Sportowe” na Olimpiadach Sportowców Wiejskich (Wąsosz, Charzykowy, Sępólno Krajeńskie i Kruszwica), przygotowywali członków klubów turystycznych LZS na ogólnopolskie Turnieje Wiedzy Krajoznawczej. Trzykrotnym laureatem finałów był Piotr Rasnak z Bydgoszczy⁴¹.

Wspólnie z WZ LZS oraz ze Światowym Związkiem Żołnierzy Armii Krajowej w Bydgoszczy i Fundacją Archiwum Pomorskiego AK w Toruniu opracowano i wytyczono szlaki w Borach Tucholskich: „Pawła Gackowskiego”, „Kasztelański” i „Partyzantów AK” (1989)⁴². Opracowano też kilka tras na Krajnie, które wytyczono w terenie pod kątem prowadzenia obozów wędrownych PTSM i akademickich⁴³.

W ramach obchodów jubileuszowych 100-lecia turystyki w Polsce w 1973 r. kluby i komisje prześcigały się w formach organizacyjnych spotkań okolicznościowych. Odtąd jednym z punktów programów było wręczanie odznaczeń i wyróżnień. Wiodącą w tym temacie była impreza „Bydgoska Jesień” – zlot klubu „Piętaszki”, wprowadzony na stałe do kalendarza imprez okręgowych⁴⁴.

Ciekawą oprawę krajoznawczą miał 17 zlot przodowników w 1979 r. Sobotnia część odbywała się w Unisławiu i Chełmży, a w niedzielę KTP „Talk” zaprosił kolegów do klubu „Sezam” przy ZR „Eltra” na wystawę prac artystycznych kolegów przodowników (rzeźb, korzenioplastyki i haftu) oraz prezentację wydawnictw krajoznawczych i wyrobów zakładów „Pol-sport”, produkujących sprzęt turystyczny⁴⁵.

Z okazji obchodów XXX-lecia WKTP wybito okolicznościową odznakę proj. E. Kubiaka, z podobizną Juliana Rydzkowskiego – pierwszego honorowego przodownika z Bydgoszczy. Po raz pierwszy wręczono ją z okolicznościowym dyplomem zasłużonym przodownikom w 1983 r., podczas XXI Wojewódzkiego Zlotu Przodowników w Licheniu⁴⁶.

Mimo wielu trudności w latach 80. przypominano ważne dla Polaków rocznice historyczne, skazane przez władze polityczne PRL na zapomnienie, m.in.: 150-lecie powstania listopadowego, 50-lecie polskiego Września czy 70-lecie wojny 1920 roku⁴⁷. Programy regionalnych rajdów wzbogacano o elementy patriotycznego wychowania. Bohaterów powstań narodowych przedstawiano na znaczkach i plakietkach. Poczynania przypominające wydarzenia, miejsca i ludzi „balansowały” na granicy legalności. Uroczystości obchodzono 120 i 125 rocznicę powstania styczniowego, odwiedzając w latach 1983–1988 miejsca bitew i mogiły na Kujawach i ziemi kaliskiej. W połowie lat 80. przy Oddziale Miejskim Andrzej Bogucki utworzył Aktyw Opiekunów SKKT-PTTK, który co roku spotykał się na sejmikach nauczycielskich⁴⁸.

Refleksje końcowe

Przemiany ustrojowe po 1989 r. wpłynęły zasadniczo na działalność turystyczną w kraju. Szczególnie dotknęły one struktury PTTK. Z dniem 31 grudnia 1990 r. rozwiązano zarządy wojewódzkie i tym samym wojewódzkie komisje turystyki pieszej. W latach 90. zlikwidowano oddziały zakładowe. Wzrost bezrobocia spowodował, że społeczeństwo stało się uboższe. Braki funduszy socjalnych w przedsiębiorstwach zmniejszyły wpływy z usług biur turystycznych, a to wiązało się ze znacznym spadkiem odpisów od dochodów oddziałów na działalność programową. Przeszło do nieczynności wiele kół i klubów turystyki pieszej, pozostały mniej liczne i bardziej elitarne. Zniknęło zainteresowanie nauczycieli krajoznawstwem w szkołach. Odeszła duża część kadry programowej Towarzystwa ze środowiska zakładowego i studenckiego. Nowe uwarunkowania ekonomiczne spowodowały zaprzestanie działalności gospodarczej najsilniejszego w Bydgoszczy Oddziału Miejskiego. Nie stać go na utrzymanie biura i sali klubowej. Zrezygnowano z organizowania części tradycyjnych imprez i wycieczek dla młodzieży, a te pozostawione w kalendarzu dostosowano do niewielkich wycieczek i rajdów pieszych.

Mimo tych trudności, w niełatwych warunkach działa grupa oddanych Towarzystwu działaczy. Prezesem Oddziału Miejskiego jest Eugeniusz Batke. Spotkania klubowe organizowane są w małej piwnicznej salce przy ul. Piotrowskiego 15. Tu opracowuje się programy imprez turystyki pieszej, a ich uczestnicy dzielą się swoimi wrażeniami. Wędrówki piesze organizują: KTP „Piętaszki” z prezesem Wojciechem Jagłą oraz Klub Turystów Górskich im. Klimka Bachledy, którego prezesem jest Marzenna Wojnarowicz-Trojanowska⁴⁹. Od kilkunastu lat oddział jest współorganizatorem wędrówek w ramach *Internationaler Volkssportverband*. Bydgoskie imprezy: Złot do Tlenia, Rajd Kwiatów Wiosny – Pierwiosnek włączone zostały do Międzynarodowego Kalendarza Imprez IVV⁵⁰. Przy OM w Bydgoszczy działa nadal Szkolne Koło Krajoznawczo-Turystyczne „Mechanik” pod opieką Czesława Maniewskiego oraz czynna turystycznie jest młodzież Liceum Ogólnokształcącego nr VIII, którą na wędrówki z gitarą zabiera, zawsze aktywny, Adam Wachowicz⁵¹. Popularnością cieszą się wycieczki na wózkach inwalidzkich przeprowadzane przez Klub Turystów Niepełnosprawnych „Wędrowniczek” w Starym Fordonie, którego współzałożycielem i preze-

sem był T. Dolczewski⁵². Najmłodszym jest Klub „**Stonogi**” zrzeszający młodzież niedowidzącą przy Ośrodku Szkolno-Wychowawczego im. L. Braille’a. Niemal w każdą sobotę Adam Giro-Syryński ułatwia jej poznanie okolic miasta; zabiera też ze sobą dzieci z Młodzieżowego Domu Kultury nr 4⁵³.

Wędrówkę z kompasem tradycyjnie uprawiają kolejarze z „Elektrowozu” pod przewodnictwem J. Penkowskiego. By brać udział w centralnych imprezach na orientację, wynajmują oni wagon i przez kilka dni wędrują z kompasem po ziemi lubelskiej. Bydgoscy harcerze, zrzeszeni w klubie „**Kiwaczki**” pod wodzą druha Rafała Zelka, organizują m.in. „Wędrowanie z Kiwaczkami” i tradycyjnie uczestniczą w Marszach Kopernikańskich⁵⁴.

W Regionalnym Oddziale PTTK „Szlak Brdy”, założonym przez działaczy dawnego Zarządu Wojewódzkiego, koordynacją kadry przodowników zajmuje się Oddziałowa Komisja Turystyki Pieszej pod przewodnictwem Marka Rybczyńskiego; sekretarzem jest drużna Irena Gnap, a odznaki piesze weryfikuje Eugenia Wdowicka. Kierowany przez Michała Lemana Klub Turystów Pieszyc „**Wędrownik**” dwa razy w miesiącu organizuje ogólnodostępne wędrówki trasami województwa. Na wycieczki w terenie zaprasza też Klub Nauczycieli „Twat”, a pod opieką przodownika Marka Kłaina uprawia działalność krajoznawczą, połączoną ze zdobywaniem odznak turystycznych, SKKT-PTTK „**Dreptaki**” przy Gimnazjum nr 24, który do wędrówek zaprasza na łamach „Gościńca Londynka”⁵⁵.

Oba bydgoskie oddziały PTTK sprawują opiekę nad znakowanymi szlakami pieszymi. Jest ich w województwie 2960 km, z czego w okolicy Bydgoszczy przebiega 14 szlaków o łącznej długości 625 km⁵⁶. 20 czerwca 2004 r. odbyło się pierwsze przejście nowo wytyczonego w kolorze zielonym odcinka trasy długości 16 km z Solca Kujawskiego do Przyłubia, któremu nadano imię Tadeusza Dolczewskiego⁵⁷.

Na koniec pragnę stwierdzić, że wpływ na popularyzację turystyki pieszej wśród mieszkańców miasta nad Brdą oraz na dokonania bydgoskich klubów turystycznych i wojewódzkiej komisji turystyki pieszej miały ogromne rzesze przodowników. Nie byłoby ich jednak, gdyby wąska grupa osób – prezesów klubów, która potrafiła skupić wokół siebie licznie młodych ludzi i doprowadzić do wspaniałych osiągnięć ogniw turystyki pieszej PTTK, w minionym 50-leciu.

Na 499 Honorowych Przodowników Turystyki Pieszej w kraju, miasto Bydgoszcz posiada siedem osób z tym tytułem. W ich gronie znajdują się:

Janusz Umiński (107H), Maciej Wdowicki (153H), Franciszek Piontek (284H), Alfred Gruszka (301H), Jerzy Roman (302H), Zdzisław Masierak (324H) i Eugenia Wdowicka (464H)⁵⁸.

-
- ¹ Tadeusz Brody, *Bydgoskim turystom stuknęła „trzydziestka”* [w:] „Kalendarz Bydgoski” 1983, s. 157.
 - ² Wanda Skowron, *Tabela nr 2. Schroniska PTK w roku 1938* [w:] „50 lat Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK w Warszawie”, ZG PTTK 2002, s. 25; Helena Żurawska, *Dom Turysty* [w:] „Kalendarz Bydgoski” 1989, s. 148. Poświęcenie drugiego schroniska miało miejsce 20 V 1939 r., jego zarządcą był Franciszek Śmigiel. Budynek uległ spaleniowi po trafieniu bombą 1 września i później został rozebrany.
 - ³ Andrzej Bogucki, *Trzydziestolecie Klubu Turystów Pieszych „Piętaszki”* [w:] „Kalendarz Bydgoski” 1987, s. 47.
 - ⁴ Andrzej Bogucki, *Wojciech Rzeźniacki (1890-1954)* [w:] Trakt - Informator Krajoznawczy ZW PTTK w Bydgoszczy, grudzień 1986, s. 6.
 - ⁵ Janusz Umiński, *Okręgowa Komisja Turystyki Pieszej w Bydgoszczy - historia* [w:] „Śladami Trampa” nr 20, kwiecień 1969, s. 1 (cz. 1) oraz nr 22, czerwiec 1968, s. 2 (cz. 2) obejmujący imprezy roku 1954.
 - ⁶ *Komisji Turystyki Pieszej przewodzili..* [w:] „Śladami Trampa” nr 52, 26 II 1971, s. 2; *Zagadnienia do dyskusji* [w:] „Śladami Trampa” nr 4, 1965 r., s. 2. Uprawnienia przodownika tp posiadali: Janusz Umiński - I st., Lucjan Sawicki, Marian Leppert, Henryk Warachim, Aleksandra Fliccińska-Borowicz, Bogusław Jeneralski, Bernard Walorek, Maciej Wdowicki i Zdzisław Zyglar-Zagłoba - II st. oraz Anna Góralczyk, Halina Kamińska, Franciszek Piontek, Andrzej Budzbon, Jerzy Ciesielski i Jan Kempieński - III st.
 - ⁷ Maciej Wdowicki, *Znakowane szlaki piesze woj. bydgoskiego*, COIT 1991, s. 38.
 - ⁸ Wojciech Jagła, *Klub Turystów Pieszych „Piętaszki”* [w:] „Materiały na 80-lecie Oddziału Miejskiego PTTK w Bydgoszczy” z 1 X 2000, s. 5-7. Pierwszym prezesem założonego 4 III 1951 r. Oddziału Miejskiego był Feliks Władyszewski.
 - ⁹ Tadeusz Dolczewski, *Zakres działania klubu* [w:] „Śladami Trampa” nr 55 - wydanie okolicznościowe w XX-lecie KTP „Piętaszki” z 1 IV 1978, s. 2.
 - ¹⁰ *Informator Okolicznościowy 1958-1983 KTP „Talk”*, wyd. Zarząd KTP „Talk” 1983, stron 14; Maciej Wdowicki, *20 Lat KTP „Talk”* [w:] „Śladami Trampa” nr 56 z 8 IV 1978, s. 6; Marek Weckwerth, *Pieszko po... historii* [w:] „Dziennik Wieczorny” nr 244 z 14 XII 1992, s. 4.
 - ¹¹ *Z życia klubu „Talk”* [w:] „Śladami Trampa” nr 3 z 27 XI 1965, s. 2.
 - ¹² *Kluby turystyki pieszej w okręgu bydgoskim - 1970 rok* [w:] „Śladami Trampa” nr 27 z 5 V 1970, s. 2. Inicjatorem powołania pierwszego w województwie klubu krajoznawczego „Komputerki” był M. Wdowicki, który przeszedł z pracy w Eltrze do ZETO. Klub zorganizował szereg imprez pieszych, z których najbardziej znaczącą był rajd na raty „Spotkanie z leśniczymi” w Puszczy Bydgoskiej, przygotowany przy współpracy Wojciecha Konopki, przewodniczącego Rady Zakładowej zakładów KZNS w Solcu Kujawskim. Puchar przechodni zdobyła Szkoła Podstawowa nr 6; *Spotkania z leśniczymi - rajd na raty luty - maj 1972 rok* [w:] „Śladami Trampa” nr 40 z 7 V 1972, s. 1-2; *Informacje o pracy Okręgowej Komisji Turystyki Pieszej Bydgoszcz* [w:] „Śladami Trampa” nr 42 z 28 IX 1972, s. 2.
 - ¹³ Redaktorami „Dwóch Grzybków” byli: Bogusław Jeneralski i Lucjan Sawicki.
 - ¹⁴ Ukazały się cztery mutacje „Dwóch Grzybków” - organu kierownictwa Ogólnopolskiego Złotu XX Lat „Mogilno - 1964”, „pierwszego na Europę”, w cenie „20 uśmiechów”. Organizatorzy czynili wszystko, by kolejny numer gazetki złotowej, następnego ranka przed pobudką, znalazł się przed wszystkimi namiotami.

- 15 Maciej Wdowicki, *Bydgoskie szlaki piesze „Krajna”*, nakładem Regionalnej Pracowni Krajoznawczej PTTK w Bydgoszczy, 1987, stron 35 plus 3 mapki z trasami znakowanymi, którymi turyści wędrowali do trzech baz namiotowych w Sepólnie Krajeńskim, Sypniewie i Więcborku.
- 16 *Co słychać na Północy - informacja o utworzeniu Rady Aktywizacji Turystyki Pieszej Ziemi Północnych* - to artykuł wstępny [w:] „Śladami Trampa” nr 1, Eltra 28 XI 1964, s. 1 i 2. Prezydium Komisji Okręgowej TP tworzyli: przewodniczący Maciej Wdowicki, sekretarz Bernard Walorek, a w plenum zasiadali: Andrzej Budzbon, Anna Góralczyk, Bogdan Kalinowski, Jan Kempniński, Alfred Lisewski, Witold Szewczyk, Janusz Umiński, Henryk Wiśnicki i Zdzisław Zyglar-Zagłoba. W Bydgoszczy działały trzy komisje tp przy oddziałach: Miejskim oraz zakładowych „Eltra” i „Zachem”, dwa kluby piesze: „Piętaszki” i „Talk” oraz sześć sekcji pieszych.
- 17 „Śladami Trampa” - pisma Okręgowej Komisji Turystyki Pieszej przy Zarządzie Okręgu PTTK w Bydgoszczy. Pierwszy numer ukazał się 28 listopada 1964 r., o objętości 10 stron i nakładzie 150 egz.
- 18 Ostatni numer 60. pisma „Śladami Trampa” o objętości 7 stron ukazał się 5 V 1980 r. Początkowo biuletyny wykonywano na powielaczu spirytusowym, od numeru 6 posiadały nadrukowaną wignetę, a od 55 kopiowano je na ksero. Pięć ostatnich emisji zawierało komputerowe zestawienia statystyczne. Maksymalna objętość to 16 stron formatu A4.
- 19 Pierwszy numer *Informatora Krajoznawczego ZW PTTK w Bydgoszczy „Trakt”* ukazał się w październiku 1987 r., a ostatni w grudniu 1987 r. Nie były numerowane i nie wszystkie miały w wignietce słowo „trakt”. Cenzura jednak dopatrzyła się cykliczności ukazywania się informatora i władze administracyjne miasta zakazały jego wydawania.
- 20 *Uroczystości odsłonięcia tablicy pamiątkowej w 125-lecie wymarszu gimnazjalistów trzemeszeńskich do powstania styczniowego 1863 roku*, PTTK Bydgoszcz 1988, stron 15.
- 21 Tytuł nadawany przez Komisję Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK.
- 22 Okolicznościowe wydanie „Śladami Trampa” nr 19 z 27 I 1969. Puchar przechodni zdobyli uczniowie VI LO.
- 23 Maciej Wdowicki, *Szlaki piesze Pomorza Południowego*, WKTP 1976, stron 27.
- 24 Maciej Wdowicki, *Bydgoskie szlaki piesze - Więcbork*, WKTP 1984.
- 25 Jadwiga Zwierz, *Wykaz przewodniczących, wiceprzewodniczących, sekretarzy, członków prezydium i plenum Komisji Turystyki Pieszej ZG PTTK* [w:] „50 lat Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK w Warszawie”, ZG PTTK 2002, s. 179-180.
- 26 *Klub Turystów Pieszych „Powsinogi”* [w:] „Śladami Trampa” nr 19 z 27 I 1969, s. 6; Relacje Lusi Dolczewskiej z KTP „Powsinogi”. W 1966 r. w imieniu Okręgowej KTP klub prowadził referat weryfikacji odznak, był najlepszym w województwie. Często pisano o nim w piśmie „Śladami Trampa”: nr 4, s. 1, 4, nr 15, s. 9, nr 16, s. 2, nr 27, s. 2 i nr 7, s. 2, 7.
- 27 „Śladami Trampa” nr 4 z 1966 r., s. 4 i późniejsze numery biuletynu.
- 28 Maciej Wdowicki, *Kolejarskie „Szpaki” z Emilem* [w:] IKP nr 140 z 20-22 VII 2001, s. 8. Maciej Wdowicki, *Człowiek na medal?* [w:] IKP nr 145 z 27-29 VII 2001, s. 8. Archiwum domowe Emila Kubiaka oraz relacja Józefa Wirkusa z klubu „Włóczykije”.
- 29 Wojciech Jagła, *Klub Turystów Pieszych „Piętaszki”* [w:] „Materiały na 80-lecie Oddziału Miejskiego PTTK w Bydgoszczy” z 1 X 2000, s. 6.
- 30 *Komunikaty* [w:] „Śladami Trampa” nr 15, Smukała 20 X 1968, s. 2; *Kluby turystyki pieszej w okręgu bydgoskim - 1970 rok* [w:] „Śladami Trampa” nr 27 z 5 V 1970, s. 2; Relacje Piotra Nawrockiego, komendanta Hufca ZHP w Bydgoszczy.
- 31 *Zawody na orientację* [w:] „Śladami Trampa” nr 14, Koronowo 15 VI 1968, s. 2; *Zawody na orientację* [w:] „Śladami Trampa” nr 22, Więcbork 21 VI 1969, s. 3.
- 32 *Kluby turystyki pieszej PTTK* [w:] „Śladami Trampa” nr 53 z 10 V 1977, s. 4; Relacje Adama Badury, członka Rady Klubu „Wszędołazy”.
- 33 Maciej Wdowicki, *Znakowane szlaki piesze woj. bydgoskiego*, COIT Oddział w Bydgoszczy 1991, strony: 7, 8, 19 i 25.
- 34 Zakładowy Oddział PTTK „Zachem” powołano w 1969 r. Prezesem przez wiele lat był dawny członek klubu „Piętaszki”, przodownik tp Feliks Burnicki; *Przodownicy turystyki pieszej Okręgu Bydgoszcz stan na 29 listopada 1970 roku* [w:] „Śladami Trampa” nr 30 z 29 XI 1970, s. 5; *Turystyka piesza w okręgu bydgoskim w roku 1970* [w:] „Śladami Trampa” nr 34 z 20 V 1971, s. 2; Dane statystyczne z udziałem komisji oddziałowej „Zachem” w kolejnych numerach, szerzej w nr 49 s. 5. Relacje Heleny Wierzbickiej, kierownika biura zakładowego oddziału PTTK „Zachem”.

- ³⁵ *Przodownicy turystyki pieszej województwa bydgoskiego (stan na 31 XII 1974 rok)* [w:] „Śladami Trampa” nr 48 z 12 V 1975, s. 2.
- ³⁶ Relacje Mirosława Ziółka, długoletniego kierownika Biura Oddziału Akademickiego PTTKw Bydgoszczy.
- ³⁷ *Symposium Klubów Turystyki Pieszej* [w:] Informator Krajoznawczy ZW PTTK w Bydgoszczy, grudzień 1987, s. 2.
- ³⁸ Zestawienia statystyczne w poszczególnych numerach pisma „Śladami Trampa”.
- ³⁹ *Informacje o pracy Okręgowej Komisji Turystyki Pieszej Bydgoszcz* [w:] „Śladami Trampa” nr 42 z 28 IX 1972, s. 2.
- ⁴⁰ Relacje Jerzego Marciniaka, prezesa Klubu Sportowego „Astoria” w Bydgoszczy. W imprezie, przeprowadzonej w widłach rzeki Rudy i Brdy na terenie leśnictwa Świt udział brały zespoły z Czechosłowacji i Bułgarii.
- ⁴¹ Relacje Modesta Siejkowskiego, długoletniego sekretarza Rady Wojewódzkiej Zrzeszenia LZS w Bydgoszczy.
- ⁴² *Szlakiem partyzantów Armii Krajowej w Borach Tucholskich*, wyd. Fundacja Archiwum Pomorskie Armii Krajowej, Toruń 1996; Relacje Henryka Niesobskiego ze Światowego Związku Żołnierzy AK Okręg Bydgoski.
- ⁴³ *Trasy młodzieżowych obozów wędrownych...* [w:] „Śladami Trampa” nr 57 z 2 I 1979.
- ⁴⁴ Na zlocie w 1973 r. Janusza Umińskiego wyróżniono tytułem Honorowego Przodownika Turystyki Pieszej. 4 lata później pięciu przodowników bydgoskich z rąk przewodniczącego KTP ZG otrzymało medale XXV-lecia Komisji. Podczas Wojewódzkiego Zlotu Przodowników w Rogowie na Pałukach, w 1978 r., prezes KTP „Talk” Franciszek Piontek otrzymał Złotą Odznakę PTTK, a na Ogólnopolskim Zlocie Przodowników w Więcborku w 1984 r. przewodniczący WKTP Maciej Wdowicki – tytuł Instruktora Krajoznawstwa Polski.
- ⁴⁵ *Migawki ze Zlotu Przodowników TP Pomorza Południowego* [w:] „Śladami Trampa” nr 59 z 1 I 1980, s. 5 i dalsze.
- ⁴⁶ Zbiór autorski odznak Emila Kubiaka. Wyróżnienie WKTP obejmowało: dyplom honorowy, okolicznościową odznakę i pieczęć z wizerunkiem Juliana Rydzkowskiego.
- ⁴⁷ Włodzimierz Majdewicz, *Półwiecze pieszego wędrowania tropami historii* [w:] *50 lat Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK w Warszawie*, ZG PTTK 2002, s. 63–89.
- ⁴⁸ Aktywny Opiekunów SKKT-PTTK Andrzej Bogucki przy Oddziale Miejskim PTTK w Bydgoszczy skupiał 96 nauczycieli – opiekunów około 3 tys. młodzieży szkolnej.
- ⁴⁹ Marzenna Wojnarowicz-Trojanowska, *Klub Turystów Górskich im. Klimka Bachledy* [w:] *Materiały na 80-lecie Oddziału Miejskiego PTTK w Bydgoszczy z 1 X 2000*, s. 8–10; Marek Weckwerth, *Magiczne kilometry* [w:] *Dziennik – dodatek do „Gazety Pomorskiej” z 18 VI 2004 r.*, s. 1.
- ⁵⁰ IVV zrzesza kilkadziesiąt narodowych organizacji turystycznych Europy, Ameryki i Azji. Wojciech Jagła, *Polska Federacja Popularyzacji Turystyki* [w:] „Bydgoski Przegląd Turystyczny”, 1993, s. 10. Autor należał do Prezydium PFPT.
- ⁵¹ Maciej Wdowicki, *Po prostu „Wója”* [w:] IKP nr 96 z 18–20 V 2001, s. 8.
- ⁵² Maciej Wdowicki, *Tatry, ukochane góry Tadeusza* [w:] IKP nr 91 z 11–13 V 2001, s. 8.
- ⁵³ Maciej Wdowicki, *Ma szczęście do ludzi* [w:] IKP nr 111 z 8–10 VI 2001, s. 8.
- ⁵⁴ Maciej Wdowicki, *Trzy pasje druha Słoneczko* [w:] IKP nr 106 z 1–3 VI 2001, s. 8.
- ⁵⁵ Maciej Wdowicki, *Zamiast jechać za granicę* [w:] IKP nr 130 z 6–8 VII 2001, s. 8.
- ⁵⁶ *Nizinne szlaki turystyczne w Polsce* Województwo kujawsko-pomorskie. Portal internetowy <http://szlaki.pttk.pl/spis/02.html>
- ⁵⁷ Zaproszenie Urzędu Miasta i Gminy w Solcu Kujawskim i Klubu Turystów Pieszych „Piętaszki” OM PTTK w Bydgoszczy. Szlak wiedzie trasą od ostatniego miejsca zamieszkania długoletniego prezesa oddziału i klubu, przez najciekawsze fragmenty nadwiślańskich terenów, związanych z osadnictwem menonickim i obok trzech masztów programu I Polskiego Radia w Kabacie.
- ⁵⁸ Jadwiga Zwierz, *Wykaz Honorowych Przodowników Turystyki Pieszej* [w:] *50 lat Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK w Warszawie*, ZG PTTK 2002, s. 177–178. Stan na dzień 20 IX 2002 r.

Literatura:

Biuletyn OKTP „Śladami Trampa” z lat 1963–1980.

Informator Krajoznawczy „Trakt” z lat 1986–1987.

50 lat Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK w Warszawie, Warszawa 2002.

„Kalendarz Bydgoski” z lat 1983, 1987 i 1989.

Dokumentacja WKTP (protokoły, sprawozdania i pisma dot. zebrań, zlotów, spotkań i narad wojewódzkich) z lat 1985–1989.

Historie klubów turystyki pieszej i opracowania jubileusze (maszynopisy).

Protokół wizytacji ogniw turystyki pieszej za lata 1985–1989.